

De macht van de verbeelding

Over staatkunde en staatsrechtelijke televisieseries

Geerten Boogaard¹

In deze exercitie wordt de relatie tussen verbeelding en werkelijkheid in het (Nederlandse) institutionele staatsrecht verkend. Verbeelde politieke figuren uit bekende (inter)nationale politieke televisiedrama's blijken inspirerend voor 'real-life' politici. Het concrete bewijs is beperkt, maar de politieke fictie van het televisiescherm kan een rol spelen in het mede duiden en voorspellen van de staatkundige werkelijkheid. De intrigerende vraag daarbij is: gaat het richting meerderheidsdemocratie zoals Angelsaksische series als *Yes Minister* en *West Wing* propageren of wint de consensusdemocratie zoals verbeeld in de Deense serie *Borgen*?

1. Inleiding

De parlementaire geschiedenis levert met regelmaat materiaal op voor televisiedrama. Zoals onlangs in de terecht geprezen miniserie *Den Uyl en de affaire Lockheed*. Nauwkeurige verfilming van de geschiedenis is daarbij niet het primaire doel. De verhalen worden met dramatiserende dichtertelijke vrijheid bijgezet in de 'gedeelde verbeelding'.² Van Thijn (PvdA), wiens *Retour Den Haag* verfilmd werd, merkte op dat de verfilming meer weg had van een Griekse tragedie dan hij zich uit de werkelijkheid kon herinneren. Dat verbaast niet. Politiek en drama hebben al sinds de klassieke oudheid veel met elkaar te maken. Een van de meest intrigerende aspecten aan die relatie is dat de werkelijkheid niet alleen leverancier is, maar ook afnemer. Volgens Oscar Wilde is dat laatste zelfs vaker het geval dan het eerste: 'Life imitates Art far more than Art imitates Life'.³ De Nederlandse politie is hier inmiddels voor op de hoede en huurt heuse beeldwettenschappers in om zich niet weer door *Project-X*-rellen te laten verrassen.⁴ Zo wordt het voor de staatsrechtbeoefening ook tijd om te kijken welke constitutionele idealen de populaire politieke televisieseries uitdragen en of daar iets van valt te merken in de staatkundige werkelijkheid. Het politieke staatsrecht bestaat immers maar in beperkte mate uit harde regels en dus doet de beoefening ervan er goed aan ook voor de meer fluïde elementen van de staatkunde oog te hebben.

De structuur van dit essay is als volgt. Par. 2 verkent met anekdotisch bewijsmateriaal de verschillende manieren waarop de werkelijkheid politieke fictie imiteert. Par. 3 probeert vervolgens op een wat abstractere schaal een relatie te leggen met het institutionele staatsrecht. Daarbij zal ik mij richten op de politieke series waarvan bekend is dat men er in Den Haag graag naar kijkt, en naar politiek televisiedrama van vaderlandse bodem. Dat ik mij hier op methodologisch glad ijs begeef, besef ik ten volle. Correlaties zijn niet per se causaliteiten en een associatie is al helemaal geen garantie voor een oorzakelijkheid. Toch lijkt mij dat geen reden de exercitie niet te ondernemen. Als aanvulling op de gedachte dat een rechtsstaat 'constitutionele geletterdheid'⁵ veronderstelt, is het voor het institutionele staatsrecht goed ook te kijken naar het verbeelde deel van onze politieke gemeenschap.

2. Vormen van imiteren

Wie het politieke bedrijf doorzoekt, vindt vele soorten sporen van politieke televisiedrama. Een vaak voorkomende vorm is de enkele verwijzing in het parlementaire debat, met name door de meer 'kosmopolitische' kamerleden. Van verwijzen loopt het op naar *framen*, vertolken, meespelen en naspelen tot aan iets wat begint te lijken op series die de werkelijkheid mede vormgeven. Ik zal deze vormen kort langslopen.

Auteur

1. Mr. G. Boogaard is universitair docent Staats- en Bestuursrecht aan de Universiteit Leiden.

Noten

2. Ik leen deze term van: H. de Mare, 'Waar Nederlanders warm van worden', in: G. van den Brink (red.), *De lage landen en het hogere*, Amsterdam: Amsterdam University

Press 2012, p. 307-348, p. 315-321.

3. O. Wilde, *The decay of lying and other essays*, London: Penguin Books 2003 (1889), p. 3-37.

4. H. de Mare, Bijlage bij *Rapport Commis-*

sie *Project X Haren*, p. 175.

5. M. Adams, 'Constitutionele geletterdheid voor de democratische rechtsstaat', *NJB* 2013/874, afl. 17, p. 1110-1118.

2.1. *Framen*

Een verwijzing naar een serie kan een vrij effectieve manier zijn om een opponent in een ongunstig daglicht te stellen. Toen Staatssecretaris Weekers (VVD) *Yes Minister*-praktijken in de schoenen geschoven kreeg wegens vermeende selectieve informatieverstrekking, was hij onmiddellijk op zijn hoede.⁶ Hij antwoordde met een stevig betoog over hoe het er op Financiën aan toegaat. 'Als een bewindspersoon de koers wil verzetten, gaat de ambtelijke organisatie daarin buitengewoon loyaal mee. Ik wil dus geen enkele verdenking in de richting van de ambtelijke organisatie of de ambtenaren laten bestaan. De bewindspersoon zet de koers uit. De bewindspersoon moet besturen. Als hij zich alleen door anderen laat leiden, is hij zwak. De bewindspersoon zet de koers uit.'⁷ Probleem met dit verweer is dat de minister uit *Yes Minister*, Jim Hacker, precies dit soort ferme taal uitslaat. Waarna vanuit het collectieve geheugen een grijnzende Sir Humphrey Appleby reageert met een onderdanig: 'Yes, minister'. Zoiets overkwam Staatssecretaris Bleker (CDA). 'We moeten heel veel doen in China en in andere opkomende markten', zei hij in de Eerste Kamer. 'Er is echter ook veel potentie binnen de Europese Unie, waarvan je denkt: verdraaid! Dit wilde ik kwijt. Mij is niet geadviseerd om dit te zeggen, maar ik meende het wel te moeten doen.' De voorzitter reageerde *ad rem*: 'U bent uiteindelijk de baas. Yes, minister!' Bleker kon niet anders dan zijn verlies nemen: 'Zo is het.'⁸

Dergelijke *framing* hoeft niet negatief te zijn. Een Amerikaanse columnist vergeleek President Obama's inspanningen om wapenwetgeving door de Senaat te krijgen met wat President Andrew Shepherd in de film *The American President* daarvoor uit de kast trok.⁹ Obama stak naar de mening van de columniste wat halfhartig af tegen zijn verbeelde evenknie. Die richtte immers een heus commandocentrum in om een massale lobby aan te sturen. Obama had van dit *frame* gehoord en probeerde het tijdens een *Correspondents' Dinner* te breken. Hij sprak Michael Douglas, die Shepherd speelde en in de zaal zat, rechtstreeks aan. 'Michael, what's your secret, man? Could it be that you were an actor in an Aaron Sorkin liberal fantasy? Might that have something to do with it? I don't know. Check in with me. Maybe it's something else.'

2.2. *Vertolken*

Soms gaat een verwijzing verder dan *framen* en wordt het eerder zelf vertolken van een personage. In een verantwoordingsdebat over de oorlog in Irak riep Halsema (GroenLinks) het CDA ter verantwoording over de band van President Bartlet, de held van *The West Wing*. 'Mij speelt telkens een opmerking door het hoofd van de beroemde Amerikaanse president Bartlet', zei Halsema.

'De opmerking luidt zo: Als je oorlog wilt voeren moet je de feiten en het recht aan je kant hebben. Als je de feiten niet aan je kant hebt, zorg dan wel dat het recht voor je spreekt. Als je in strijd met het recht handelt, zorg dan in ieder geval dat je de feiten aan je kant hebt. Heb je geen van beide aan je kant, dan geldt: "get the hell out of there". In Irak klopten de feiten niet. Er waren geen massavernietigingswapens. Er zijn valse feiten geconstrueerd. Er was geen volkenrechtelijk mandaat voor de militaire aanval die toch plaatsvond. Nederland had tegen de VS moeten zeggen: get the hell out of there. In plaats daarvan gaf Nederland politieke steun aan een onwenselijke en onwet-tige oorlog.'¹⁰

Wie zoekt naar de vindplaats van dit citaat in het script van *The West Wing*,¹¹ zal zien dat Bartlet dit nooit gezegd heeft. Er valt alleen een passage te vinden waarin Bartlet een hoogleraar procesrecht aanhaalt: wie geen juridische argumenten heeft en geen feitelijke, kan altijd nog heel hard met zijn vuist op tafel slaan.¹² Toch had het citaat wel van Bartlet kunnen zijn. Halsema wekt een eigen, maar toch geloofwaardige Bartlet tot leven. Ze citeert niet, ze vertolkt. Premier Thatcher ging nog veel verder. Als groot fan van *Yes Minister* schreef ze een sketch en overtuigde ze de acteurs het script met haar op te voeren. Uiteraard 'speelt' ze zelf de minister-president. Ze geeft aan Jim Hacker de opdracht om alle economen af te schaffen. 'They never agree on anything. They just fill the heads of politicians with all sorts of curious notions, like the more you spend, the richer you get.' Nadat Hacker enthousiast heeft ingestemd, laat Thatcher zien hoe *zij* Appleby op de knieën zou hebben gekregen. Ze laat hem spartelend bekennen dat hij economie heeft gestudeerd. Thatcher: 'Capital, my dear Sir Humphrey. You'll know exactly where to start.'¹³

In een andere variant van vertolken duwen politici niet anderen in de rol van een personage, of kruipen ze zelf in de huid van hun held, maar *spelen ze als zichzelf* mee met de fictie. Nederlandse burgemeesters doen dat jaarlijks, wanneer ze, met amtsketen en al, Sinterklaas ontvangen en naar zijn reis uit Spanje informeren. Zoiets kan zich ook bij politieke series voordoen. Het Assembly van Californië heeft het ooit gepresteerd om een *motion of adjournment* op te dragen aan de nagedachtenis van Mrs. Landingham, de 'great American' wier contributions to the nation were too numerous to count'.¹⁴ Landingham had als persoonlijke secretaresse van Bartlet de harten van vele kijkers gestolen. In de aflevering van de dag ervoor was ze om het leven gekomen in een auto-ongeluk.¹⁵

2.3. *Naspelen*

De meest intrigerende relatie tussen fictie en werkelijkheid is uiteraard als politici de acties van hun helden gaan overnemen. Soms is het bijna onontkoombaar een dergelijk verband aan te nemen. De sterke toename van de filibuster in Amerika kan eigenlijk niet los staan van de populaire film *Mr. Smith goes to Washington* die deze verdragingstechniek verheerlijkt. Politici blijken echter niet erg geneigd om zelf toe te geven dat ze fictie nadoen. Daar waar dat wel gebeurt, gaat het om iets futiels of blijft het anoniem. Zo heeft oud-kamervoorzitter Verbeet weleens toegegeven dat ze de houding van premier Nyborg uit *Borgen* heeft overgenomen. En een van de weinige door pre-

Een verwijzing naar een serie kan een vrij effectieve manier zijn om een opponent in een ongunstig daglicht te stellen

Scène uit *Borgen*: Nyborg © Allpix Press SARL / Hollandse Hoogte

Oud-kamervoorzitter Verbeet heeft weleens toegegeven dat ze de houding van premier Nyborg uit *Borgen* heeft overgenomen

mier Blair verloren stemmen in het Britse Lagerhuis zou zijn gekopieerd uit *The West Wing*. De Tories hielden zich in veel grotere getale in Westminster op dan waar de *Chief Whip* van *Labour* op rekende. 'Directly inspired by the West Wing', aldus een anonieme *Tory* later.¹⁶

In deze categorie springt een Nederlands voorbeeld er in het bijzonder uit. In 2002, in de miniserie *Mevrouw*

de minister, raakt Minister Holman verstrikt in een slangenkuil. Ze is als buitenstaander naar de landelijke politiek gehaald, maar blijkt even zo makkelijk weer te kunnen worden opgeofferd. Als zij zich dat realiseert gaat de kont tegen de krib en weigert ze te vertrekken, zelfs als er een motie van wantrouwen tegen haar wordt aangenomen. Het is gebruikelijk dat je dan vertrekt, vertelt een topambtenaar haar, 'maar het stáát nergens'. Als dit al niet bijgedragen heeft aan het gedrag van Minister Verdonk, een paar jaar later, dan was de serie in ieder geval een goede voor-speller van deze omgang met ongeschreven staatsrecht.¹⁷

2.4. Vormen

Het publiek van series is veel breder dan de politici zelf. De series kunnen zo een rol in de democratische opvoeding van de samenleving spelen.¹⁸ Zo wordt aanhoudend beweerd dat *Borgen* heeft bijgedragen aan de vrouwen-emancipatie.¹⁹ Feit is in ieder geval dat niet lang na het aantreden van Nyborg als minister-president op televisie

6. *Kamerstukken II* 2011/12, 33 034 nr. 6, p. 19.

7. *Kamerstukken II* 2011/12, 33 034, nr. 6, p. 22.

8. *Kamerstukken II* 2011/12, 21 501-02, nr. 1097, p. 13.

9. Maureen Dowd, 'No bully in the pulpit', *The New York Times*, 20 april 2013.

10. *Handelingen II*, 4 februari 2009, 50-4218.

11. www.westwingtranscripts.com.

12. *The West Wing*, *Five votes down*,

S01E04, 13 oktober 1999.

13. Het script, uit 1984, is te vinden op www.yes-minister.com/thatcherscript.htm, de opvoering grotendeels op YouTube als 'Yes Real Prime Minister AKA The Thatcher Sketch'. Sir Humphrey heeft overigens geen graad in de economie. Hij is classicus. Zie: *Yes Minister*, *The Greasy Pole*, S02E04, 16 maart 1981.

14. 'Calif. Assembly Mourns TV Character', *Associated Press* 10 mei 2001.

15. *The West Wing*, *18th and Potomac*,

S02E01, 9 mei 2001.

16. 'Blair's whips fooled by West Wing plot', *The Telegraph*, 2 februari 2006. De nagespeelde aflevering is: *The West Wing*, *A good day*, S06E17, 2 maart 2005. Of deze aflevering echt de eerste keer was dat deze truc is toegepast, kan hier verder in het midden blijven.

17. Later heeft het staatsrecht de handelwijze van Verdonk wel weer proberen in te weven in het geldende recht. Maar de eerste reacties waren glashelder. Zie bijv.

C.A.J.M. Kortmann, '150 jaar staatsrecht in de prullenbak', *NRC-Handelsblad* 15 december 2006.

18. F. Halsema, 'Waarom zijn politici in Nederlands drama zo plat?', *De Volkskrant* 7 september 2009.

19. 'Revealed: the real Borgen. How Denmark's answer to *The West Wing* has changed Danish politics', *RadioTimes.com*, 4 februari 2012; 'Fest af den demokrati', *De Volkskrant*, 6 april 2013.

Scène uit Yes Minister © Moviestore collection Ltd / Alamy

Thorning-Schmidt in de werkelijkheid als eerste vrouw in de Deense parlementaire geschiedenis tot dit ambt werd geroepen. Opvallend genoeg ook nog, net als Brigitte, niet als leider van de grootste fractie. Eenzelfde soort claim geldt voor *The West Wing*. De intellectualistische Nobel-laureaat Bartlet in het Witte Huis, zou mede de weg hebben gebaad voor de latere verkiezing van Obama.²⁰ Wie in de sturende werking van series wil geloven werd in ieder geval op zijn wenken bediend: Obama kreeg snel na zijn aantreden een Nobelprijs met niet veel meer motivering dan dat er nu een Nobel-laureaat in het Witte Huis zit.

3. Voorspellen en duiden

Uitgaande van deze vormen van imitatie, maar gezien het beperkte concrete bewijs, zal de rol van politieke series voor de staatsrechtbeoefening vooral een kwestie van voorspellen en duiden zijn. Toch valt er ook dan nog genoeg te beleven.

Het recente Nederlandse politieke televisiedrama gaat opvallend vaak over de Oranjes. De Troon over de rareiteiten van Willem I, II en III, verschillende series over Juliana en Bernhard, De Kroon over de missie van Van der Stoel om het huwelijk tussen Máxima Zorreguieta en Willem-Alexander mogelijk te maken en De Prins en het meisje, over het huwelijk van Friso en het verleden van Mabel. Voor de regisseur van Den Uyl en de Affaire Lockheed, Hylkema, werd het verhaal pas interessant toen bleek hoe zeer Den Uyl en Juliana tegenover elkaar hadden gestaan.²¹ Naast deze focus op het Koningshuis valt op dat de Oranjes doorgaans erg machtig zijn en vaak de rol van intrigant spelen. In het half-fictionele De Prins en het meisje, bijvoorbeeld, is uiteindelijk bijna alles een masterplan van

Beatrix. De vraag is of deze in de verbeelding vrij aanhoudend aangewakkerde argwaan niet een rol speelt in de werkelijkheid. De inspanningen van Britse politici om hun topambtenaren meer aan de politieke ketting te leggen, zouden niet los staan van wat Yes Minister met het imago van de zwoegers in het vooronder had gedaan.²² De Amerikaanse ervaringen, op hun beurt, rapporteren juist een toestroom van door *The West Wing* geïnspireerde overheidsdienaren. Zo past de focus van de Nederlandse constitutionele verbeelding op een machtig en bemoeizuchtig Paleis bij de onlangs dan toch doorgevoerde uitschakeling van het staatshoofd in de kabinetsformatie.

De buitenlandse series waar politici hun mond vol van hebben, dragen tegengestelde constitutionele idealen uit. Enerzijds zijn er de Angelsaksische series die een meerderheidsdemocratie propageren. Verkiezingen zijn daarin geen evenredige vertegenwoordiging van ideeën maar vooral een manier om een president of één partij aan de macht te brengen of daar juist weer vanaf te helpen. *The West Wing* verheerlijkt uiteindelijk het ideaal van de gekozen filosoof-koning. Bartlet heeft namelijk, zeker na het verlies van zijn secretaresse, geen echte tegenspraak meer over. De series *House of Cards* (US) en *The Thick of it* zijn minder hoogdravend. Zij tonen de bij een meerderheidsdemocratie behorende partijstructuur: niet

Tussen de law in the books en de law in action is nog een derde: law in fiction

echt een ideologische eenheid maar veel meer een verticaal georganiseerde machtsmachine waarin een *Chief Whip* of een spindoctor ministers en volwassen kamerleden mag uitschelden. Het Nederlandse politieke bedrijf laat in toenemende mate trekjes van een dergelijke meerderheidsdemocratie zien. Opvallend zijn bijvoorbeeld de premiersdebatten waarin de inhoud van het verkiezingsprogramma moet concurreren met vragen over leiderschapskwaliteiten: 'het is drie uur 's nachts en de rode telefoon gaat'. Een zorgvuldig gespinde tweestrijd reduceert het aantal kandidaten nog verder.

In hetzelfde straatje van typische kenmerken van een meerderheidsdemocratie past de toegenomen zelfsprekendheid waarmee de grootste partij de minister-president zou moeten leveren en het huidige experiment om niet meer inhoudelijk te formeren maar eenvoudig de helft van elkaars plannen aan een meerderheid helpen. De wijze waarop de fractiediscipline gehandhaafd wordt, is verder in Den Haag ook niet altijd even zachtzinnig. Maar daarvan wordt het de vraag of dat wel zo nieuw is.

Tegenover dit Angelsaksische meerderheidsdenken draagt het tegenwoordig populaire *Borgen* een ander ideaal uit: een consensusdemocratie. Daarin scoren minderheidskabinetten omdat die het dualisme tussen regering en parlement zouden bevorderen. Begrotingen zijn in de serie een jaarlijkse onderhandelingsronde, waarbij niet één president in het centrum de macht heeft, maar de zwakste schakel in de coalitie de kracht van de regering bepaalt. De sporen van deze idealen zijn tegenwoordig aan de orde van de dag. Ze klinken mee als er 'handen uitgestoken' worden, men 'over de eigen schaduw heen springt' of 'verantwoordelijkheid neemt'. Alleen blijft het hier de vraag in hoeverre het imiteren van *Borgen* oprecht is. Nyborg ging uit eigen beweging de politieke boer op om bredere steun voor haar kabinetsbeleid te zoeken. Ze was niet, zoals

minister-president Rutte nu, door een voortijdig samenwerkende oppositie feitelijk met de rug tegen de muur gezet. De Denen hebben hun senaat al in 1953 afgeschaft.

4. Conclusie

Tussen de *law in the books* en de *law in action* is nog een derde: *law in fiction*. Zeker voor het politieke staatsrecht en de staatkunde is dat een interessant fenomeen, maar welke plaats het gewezen moet worden is niet op voorhand duidelijk. Dit essay heeft op een anekdotische manier een aantal vormen verzameld waarop politieke fictie in televisieseries de staatkundige werkelijkheid beïnvloedt. Dat zijn: *framing*, waarin een ander in een fictief personage geduwd wordt, vertolking, waarin de politicus in de huid van zijn held kruipt, meespelen, waarin de politicus als zichzelf meedoet met de fictie, naspelen, waarin de werkelijkheid de fictie eenvoudig nadoet, en vorming, waarin een populaire serie de politieke gemeenschap in zekere zin opvoedt.

Politieke fictie zou op basis hiervan kunnen worden gebruikt om constitutionele ontwikkelingen te voorspellen en te duiden. Zo was het tanende gezag van de vertrouwensregel al eerder op het televisiescherm verbeeld en past het uitbannen van het staatshoofd uit de kabinetsformatie bij de argwaan jegens de Oranjes die de gedeelde constitutionele verbeelding aanhoudend voedt. De huidige buitenlandse series dragen verder twee idealen uit, die niet geheel vreemd zijn aan de Nederlandse werkelijkheid. Dit is allereerst de Angelsaksische meerderheidsdemocratie met, uiteindelijk, het ideaal van de filosoof-koning: een intellectuele alleenheerser met een Nobelprijs. Daar tegenover is ook de Deense verbeelding met zijn verheerlijking van de consensusdemocratie populair. Althans, in ieder geval onder de Haagse politici uit het politieke midden. •

20. H.R. Hayton, 'The King's Two Bodies: Identity and Office in Sorkin's *West Wing*', in: J.E. O'Connor & P.C. Rollins (red.) *The*

West Wing: The American Presidency as Television Drama, New York: Syracuse University Press 2003, p. 63-82.

21. <http://www.mediafonds.nl/page/80969/verslag-spiegel-van-holland-de-leugen-regeert>.

22. Rapport Andere Overheid in het buitenland, voorjaar 2005, p. 18. Bijlage bij *Kamerstukken II*, 29 362 nr. 74.